

Received 03.12.2022	Review	JOTS
Accepted 25.12.2022		7/1
Published 27.01.2023		2023: 276-286

İsi, H. Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar, Tematik ve Dilsel İnceleme, Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022, ss. 1096. ISBN: 978-625-8118-75-9.

Sümbül Begüm YILDIZ*

Beykent University (istanbul/Turkey)
E-mail: begumyildiz@beykent.edu.tr

Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur düşünce sistemi için kullanılan Tantrik Türk Budizmi terimi, XIII-XIV. yüzyıllarda Moğol-Yuan hanedanlığı döneminde görülen Türk Budizmi için söylenen bir terimdir. Bu yüzyıllarda Tibetçe, Sanskritçe ve Çince gibi dillerden çeşitli eserler çevrilerek Uygurcaya kazandırılmıştır. Kazandırılan bu çevirilerden ilki 1910'da Raddlof tarafından neşredilen *Tişastvustik* (Ölmez, 1998: 261) adlı sūtra kitabıdır. Radloff'un ardından Peter Zieme, György Kara, Kogi Kudara, Klaus Röhrborn, Wilhelm Raddlof, Max Müller gibi araştırmacıların öncülüğünde *Bahşı Ögdisi*, *Beş Dhyani Buddha'nın Tasviri*, *Guanwuliangshoujing*, *Totenbuch* vb. Tantrik Türk Budizmi'ne ait Eski Uygurca metinler neşredilmiştir¹. Tibet Budizmine ait Eski Uygurca metinler ve metinlerin ait oldukları kataloglar da Yakup & Knüppel (2007), Yakup (2009) ve Elverskog (2022) tarafından hazırlanmıştır.

Tantrik Türk Budizmi metinleri hakkında bugüne kadar metin neşri ve katalog yayınları dışında ilgili metinleri terminoloji açısından inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Nitekim Eski Uygur Türkçesi dinî terimlerin yoğun olduğu bir dönemdir. Özellikle Tibet Budizmi'ne dayalı Eski Uygurca metinlerde

* ORCID ID: 0000-0002-4220-0209.

¹ Tantrik metinler için bk. Elverskog, 2020: 137-160.

Tibetçe sözcükler, kişi adları bu dönem öncesi metinlerine göre daha çoktur (Ölmez, 1998: 262). Tanıtımı yapılacak olan *Tantrik Türk Budizmi Metinlerinde Budist Şahsiyet ve Varlıklar, Tematik ve Dilsel İnceleme* adlı kitap da Budist şahsiyet ve varlıkları konu alan bir çalışmadır. Söz konusu çalışma, daha önce Tantrik Türk Budizmi metinlerindeki Budist şahsiyet ve varlıkların filolojik açıdan incelenmemiş olması ve bu sahaya ait terimlerin derli toplu bir şekilde sunulması açısından önem arz etmektedir.

Kitap, *Giriş* bölümüyle birlikte toplam 9 ana bölümden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde çalışma hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bölüm, *Çalışmanın Konusu, Çalışmanın Özgün Değeri, Çalışmanın Araştırma Soruları, Çalışmanın Yöntemi ve Çalışmada Taranan Kaynaklar* şeklindeki alt başlıklardan oluşmaktadır. Yazar, konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmaları da göz önüne alarak *Çalışmanın Özgün Değeri* başlığında:

- Tantrik Uygur Budizmi'nin hem söz varlığı hem de kültürel açıdan işlenmemesi,
 - Dinî terimleri dil ilişkilerini göz önüne alarak işleme,
 - İlk kez Uygur Budist Terminolojisinin Moğolca ile karşılaştırılması ve Eski Uygurca terimlerin Moğolcadaki görünümü ve
 - Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur Edebiyatı'nda ilkler
- maddeleriyle çalışmanın temelini oluşturacak değerleri sıralamıştır.

Budist Uygur Dinî Terminolojisi başlığını taşıyan *Birinci Bölüm*'de Uygur dinî terminolojisine temas eden araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir (s. 17-60). Terimlerin, Türkçeye aktarımındaki ödünçleme ve çeviri yöntemlerine değinilmiş araştırmacıların bu konudaki sınıflandırmaları yansıtılmıştır. Bu bölümde, Tantrik Türk Budizmi'nin dinî terminolojisinde kaynak dil olan Soğdca, Toharca (A/B), Çince, Moğolca, Sanskritçe ve Tibetçe hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan asıl kısım *İkinci Bölüm*'den itibaren başlamaktadır. *İkinci Bölüm, Buddha Kişiliği* başlığını taşır (s. 61-286). Bu bölümde, yalnız Tantrik Türk Budizmi metinlerinde değil Eski Uygurcanın dinî metinlerinde de sıklıkla karşılaşılan pek çok terim işlenmiştir. Söz konusu bölümde yer alan 8 alt başlık ve bu başlıklarda ele alınan terimler şöyledir:

- 2.1. *Buddha Şahsiyetine Dair Adlandırmalar: Devatādeva, Gautama Buddha, Maharşi, Śākyamuni, Śākyasiṃha*

2.2. *Buddha'nın Unvanları: Arhat, Bhagavat/Bhagavan, Samyakṣambuddha, Sarvajñā/Sarvajñāna, Sugata, Tathāgata*

2.3. *Buddhalar: Ādibuddha, Beş Meditasyon Buddhası, Bin Buddhalar, On Yön Buddhaları, Üç Zamandaki Buddhalar, Pratyekabuddha, Saptatathāgata, Diğer Buddhalar*

2.4. *Buddha'nın Öğrencileri: Ānanda, Śāriputra, Śrāvaka*

2.5. *Buddha'nın Dört Soylu Kişisi: Āryapudgala: Śrotaāpanna, Sakṛdāgāmin, Anāgāmin, Arhat*

2.6. *Buddha'nın Düşmanı: Devadatta*

2.7. *Buddha Babası ve Buddha Anası: Yab Yum*

2.8. *Buddha'nın Fiziksel Özellikleri (Otuz İki Büyük Özellik/Seksen Küçük Özellik)*

Terimler önce Budist terminoloji kaynaklarına, *Türkische Turfantexte*'e, *Uigurica*'ya, Eski Uygurca metin çalışmalarına ve yer yer elektronik sözlüklere başvuru yoluyla açıklanmıştır. 2. 3. 4. 5. 6. 7 ve 8. bölümlerdeki terimler için daha önce araştırmacılar tarafından yapılan açıklamalar verilmiştir. Örneğin Buddha'nın düşmanı olan *Devadatta* hakkındaki açıklamalar (s. 277) şöyledir:

Devadatta, Buddha'nın kendisi tarafından dönüştürülen, Buddha'nın anne tarafından akrabasıdır. Saṅgha'nın saygın bir üyesi olan Devadatta'nın Saṅgha'nın kontrolünü Buddha'dan almak için ona üç cinayet teşebbüsü olmak üzere sayısız entrika başlattığı söylenir. Devadatta, Buddha'nın zorunlu kılmaya çalıştığı, ancak Buddha'nın isteğe bağlı olması gerektiğine karar verdiği bir dizi çileci uygulama konusunda Buddha ile ters düşmüştür. Devadatta'nın Buddha'yı devirme çabalarının her biri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Keown, 2003: 72, Irons, 2008: 154). Devadatta, hiçbir zaman aydınlanma derecesine ulaşmamış olmasına rağmen, meditasyon yoluyla doğüstü güçlere hızla ulaştı. Bir süre için Devadatta toplumda saygı gördü. Śāriputra onu över ve Buddha ona değer verir. Ancak Devadatta, her zaman kötü niyetle Gautama'yı kıskanmış ve Buddha'nın son yıllarında etkisini kırmaya ve cemaatin liderliğini elde etmeye çalışmıştır. Devadatta, kendisi için Gayāsisa'da bir manastır inşa eden Prenses Ajātasatru'nun himayesini kazanmak için doğüstü güçlerini kullandı. Bu başarıdan cesaret alarak Buddha'ya, emekli olması ve topluluğun liderliğini ona devretmesi önerisiyle yaklaştı, bunun üzerine Buddha onu şiddetlice azarladı. O zaman Devadatta, Ajātasatru'yu Buddha'nın baş hamisi olan Magadha kralı babası Bimbisāra'yı öldürmeye teşvik eder ve Buddha'yı öldürmesi için harekete geçse de başarıya ulaşamamıştır (Buswell & Lopez, 2014: 233).

Terim açıklandıktan sonra dilsel incelemeye tâbi tutulmuştur. Budist şahsiyet ve varlıkların işlendiği tüm bölümlerde, ilk olarak genel terimin Uygur metinlerdeki kullanımı verilmiştir. Örneğin; *İkinci Bölüm*'de *Buddha* kavramının Tibet Budizmi'ne dayalı Uygur metinlerindeki kullanımı şu şekilde açıklanmıştır:

Zihni örten tüm belirsizlikleri ortadan kaldıran ve tüm iyi erdemleri mükemmelliğe ulaştırın uyanmış kişi anlamına gelen Buddha kavramı, Tibet Budizmi'ne dayalı Uygur metinlerinde burhan (= Skr. buddha) ve buda (< Skr. buddha) terimleri ile ifade edilmektedir. Eski Uygurca burhan terimi, Çince 佛 fo ve Eski Türkçe kan-han (Ölmez, 1991: 90) ifadelerinin birleşimi ile burhan ya da burkan olarak görülmektedir. Ayrıca, Maue (2008: 62, 63) Brāhmī harfli metinlerde Eski Uygurca burhan sözcüğünün bur hagan şeklinde yazıldığını söylemektedir. (s. 63)

Bu açıklamaların ardından Uygurca terimlerin Sanskritçe, Pālice, Çince, Tibetçe, Toharca A, Toharca B, Soğdca ve Moğolca olmak üzere sekiz dildeki eş değerleri tespit edilmiştir. Örneğin, *dévatatē*'nin (s. 278-279) söz konusu sekiz dildeki eş değeri şöyledir:

103 Uyg. *dévatatē* “Buddha'nın rakibi, muhalifi; Buddha Śākyamuni'nin muhalifinin adı; Mahāyāna'da başka Buddhaların da muhalifi; Buddha'ya karşı gelen kimse” (Wilkens, 2021a: 247, Tekin, 2019b: 332, Tokyürek, 2019a: 79, Buswell & Lopez, 2014: 233, BT XIII, 1985: 211) = Skr. *devadatta* (Wilkens, 2021a: 247, Tekin, 2019b: 332, Tokyürek, 2019a: 79, Buswell & Lopez, 2014: 233, Barutcu Özönder, 1998: 112, BT XIII, 1985: 211)=Pāli. *devadatta* (Wisdom Library, “Devadatta” maddesi)=Çin. 提婆達多 *tí pó dá duō*, 地婆達兜 *de pó dá dōu* (Tokyürek, 2019a: 79, Buswell & Lopez, 2014: 233, SH, 1937: 207, 373)=Tib. *lhas sbyin* (Tokyürek, 2019a: 79, Buswell & Lopez, 2014: 233)=Mo. *devadad* (Sārközi, 1995: 259), [*daysun] (Lessing, 2017: 291)=Sogd. *dyvdt* (Lurje, 2020: 6, Tokyürek, 2019a: 79, Laut, 1986: 107)=Toch. A *devadattā*, *devadatte* (Wilkens, 2021: 247, Tokyürek, 2019a: 79, Adams, 2013: 347, Poucha, 1955: 127) & Toch. B *devadatte*, *tewatatte* (Wilkens, 2021a: 24, Tokyürek, 2019a: 79, Adams, 2013: 347).

Yazar, terimlerin eş değerlerini verdikten sonra araştırmacıların terimlerin kökenine yönelik değerlendirmelerini de sunmuş ve nihayetinde kendi görüşünü eklemiştir. Dilsel incelemede terimlerin hangi yöntemle Uygurcaya kazandırıldığını belirtmiştir (s. 279):

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Laut'a göre, son ünlünün kaybolması ve eksik yazım, Sanskritçe kelimenin Eski Türkçeye Soğdca üzerinden geçtiğini açıkça göstermektedir (1986: 107). Tokyürek terim için *dévatatē* “*devadatta*” karşılığını verir (2019a: 79). Wilkens çalışmasında, Sanskritçe *devadatta* ifadesinin Budist Uygur metinlerinde *devadat* <Sogd. *dyvdt* <<Skr. *devadatta* (2021: 247) ve *dévatatē* <Toch. A/B *devadatte* ~Toch. B *tewatatte* <<Skr. *devadatta* “Buddha Śākyamuni'nin muhalifinin adı, Mahāyāna'da başka Buddhaların da adı” (2021a: 247) olarak görüldüğünü söyler.

Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur metinlerinde tanıkladığımız *dévatatē* ifadesi, Toharca A/B *devadatte* şekliinden ödünçleme ilişkilerinin ürünü olarak Eski Uygurcaya alınmıştır.

İncelemede son aşama “Tanık/Tanıklar” kısmıdır. Açıklanacak olan terim, burada Uygurca metinden örnekler verilerek Türkiye Türkçesine aktarılmıştır:

toyınlara ançulayu kelmiş amita aba burhannıñ şmnusınıñ atı puçaraça erür devatatèniñ atı prasata tıp erür “Ey rahipler, Amitābha Buddha’nın Māra’sı Pūjarāja’dır. Onun Devadatta’sı ise, Prasāda’dır.” (BT XXXVI B 041-045, 2016:128, 129).

Bodhisattva Kişiliği başlıklı *Üçüncü Bölüm*’de Bodhisattva kavramı, bu kavrama ait terimler ve bazı Bodhisattvalar açıklanmıştır (s. 287-302);

3.1. *Bodhisattva Kavramıyla İlgili Terimler: Dāka, Mahāsattva, Mahā-upaputra*

3.2. *Bazı Bodhisattvalar: Gandhahastī, Mahāsthāmaprāpta, Sadāprarudita*

Budist Topluluk Üyeleri başlığını taşıyan *Dördüncü Bölüm*’de ilk olarak ‘topluluk’ anlamına gelen *saṃgha* terimi açıklanmıştır. *Saṃgha*, Eski Uygur Türkçesine ait dinî metinlerde *bursang kuvrag*, *térin kuvrag*, *ulug kuvrag*, *tözün bursang kuvrag* ve *ka kadaş térin kuvrag* şeklinde Türkçeleştirilmiş biçimlerle gösterilmiş, tematik ve dilsel olarak incelenmiştir. İlgili bölümde aşağıdaki alt başlıklar bulunmaktadır:

4.1. *Budist Topluluk Üyeleri: Dinî Topluluk Büyüğü (Saṃgha-sthavira), Rahip (Bhikṣu), Rahibe (Bhikṣuṇī), Öğrenciler (śramaṇuddesa, śramaṇōddeśa, śīṣya, śikṣya), Rahip Sınıfından Olmayanlar*

Beşinci Bölüm, Tantrik Türk Budizmi’nde önemli şahsiyetlerden biri olan *Guru*’nun işlendiği *Öğreti Ustaları* bölümüdür (s. 339-438). Burada *Guru*’nun nitelikleri açıklanmış, Tantrik Budist metinlerde *Guru*’nun tanımlarına ve ona söylenen övgülere değinilmiş; kavramla ilgili *Ardışık Sırada İlerlemiş Guru (Hocalık) Geleneği, Gurubhāva (Guru Varlığı), Guruyoga (Derin Yol Ustası Guru), Mūlācārya (Kök Guru) ve Vajraguru (Vajra Ustası Guru)* terimleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu sebeple *Beşinci Bölüm*, eserin en kapsamlı bölümlerindendir ve şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

5. 1. *Öğreti Ustalarına Dair Terimler: Ācārya, bó shì, Kessi, Lama, Ston pa, Upādhyāya, Yogācāra/Yogācārin*

5.2. *Dördüncü Mücevher: Guru: Guru Kavramıyla İlgili Terimler*

5.3. *Gurular: Anaṅgavajra, Asaṅga, Buddhajñānapāda, Daochuo, Dārikapa, Dharmadhvaja, Dīpaṅkaraśrījñāna, Guhyapa, Gzon-nu-’bum, Jalandharapa, Jāyavajra, Jinavajra, Karma pa, Kha cañ Lo rga/Kha gcañ lo, Kṛṣṇacāryapa, Kūmapa, Luipa, Maitreyaṅātha, Maitrīpa/Maitrīpāda, Mal Locāba, Mar pa Chos kyi blo gros, mkhan-po Byañ-chub-dpal, Nāgārjuna, Nāropā, Padmasambhava (Guru Rinpoche), Padmavajra, ’Phags-pa, Prajñākūṭa,*

Rdo rje gdan pa, Rgyal mchan, Rje bcun, Sarahapa, Sa skya Paṇḍita, Stan-chig-pa, Śadina, Saṅs pa Rin po che, Śavaripa, Shan dao, Shes rab, Tilopa, Vāgīśrapa, Vajradhāra, Vajraghaṅṅapa, Vajrapāṇi, Vijayāpa.

İlahlar ve Tanrıçalar başlıklı *Altıncı Bölüm, Koruyucu Tanrılar ve İlahlar ve Tanrıçalar* olmak üzere iki ana alt başlıktan oluşmaktadır (s. 439-610). Birinci alt başlıkta şahsiyetler Tantrik metinlerdeki nitelikleriyle işlenmiş; gezegen ve yıldızların ilahlaştırıldığı ilahlaştırılan Yıldız Tanrılar incelenmiştir. İkinci alt başlıkta ise Tantrik Türk Budizmi'nde dışı Budist ilahlara temas edilmiştir. Birinci ve ikinci alt başlıklarda açıklanan tanrı adları şöyledir:

6.1. *Koruyucu Tanrılar ve İlahlar: Brahmā, Cakravartin, Caturmahārāja, Heruka, Indra, Kārttikeya, Madhukara, Mahāpaśupati, Maheśvāra, Vidyādhara, Vīra, Yama, Yamāntaka, İlahlaştırılan Yıldız Tanrılar*

6.2. *Tanrıçalar: Bhṛṅgiṭi, Cakravegā, Caṅḍālī, Caturabhaginī, Cuṅḍī, Ḍākinī, Grahamātrkā, Mārīcī, Mohinī, Nairātmyā, Pukkaśī, Sarasvatī-Devatā, Sitātapatrā, Śavarī, Tanrı Kızları, Tārā, Umā, Uṣṅiṣa Vijayā, Vasudhārā (Vasundhara~Vasumdhārā), Yamadūtī, Yoginī*

Yedinci Bölüm'de Buddha'nın bir inanç sisteminin yanında daha ileri giderek bir mitolojinin oluşmasını sağladığına değinilmiş; Budizm'in gelişmesinde katkısı olan *Mitolojik Varlıklar* ele alınmıştır (s. 611-740). İçerik açısından *Buddha Kişiliği* ve *Guru* başlıklarından sonra bu bölümdeki *Kötü Ruh ve Şeytanlar* kısmı da ayrıntılı içeriğe sahiptir. *Mitolojik Varlıklar* bölümü aynı zamanda Budizm ile mitoloji ilişkisinin görülmesini sağlayan iki ana alt başlıkta incelenmiştir:

7.1. *Efsanevi Varlıklar: Apsarā Denilen Peri Kızları, Sekiz İnsan Dışı Varlık (Astasenā)*

7.2. *Kötü Ruh ve Şeytanlar: Ālambhana, Amanuṣya, Aparājītā, Apsmāra, Bhadrājambuka, Bhūta, Chāya, Dadhikarṇa, Ḍākaḍākinī (Ḍākalar ve Ḍākiniler), Jāmikā/Jāmkā, Kaṭaḍākinī, Kaṭaṅkaṭamāli, Kumbhāṅḍa, Lambikā, Mañibhadra, Manuṣya, Maruta, Mātrnaṅḍī, Naivāsika, Ostārakī, Piṅgala, Piśāca, Preta, Pūtana, Rākṣasa, Revatī, Śākunī, Śamika/Samikā, Unmāda, Vāsuki, Vighna, Vighnavināyaka, Vināyaka, Hırsız, İçici ve Yiyici Üç Varlık.*

Sekizinci Bölüm, Hint Toplum Düzeni İçerisinde Yer Alan Kişiler'den oluşmaktadır (s. 741-764). *Budizmde Krallar, Prenslar, Kast Sistemi Üyeleri ve Marjinal Bir Dinî Grup: Kāpālīka* başlıklarında incelenen bölümde, şahsiyetlerle beraber gruplar da ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde kullanım sıklığı yüksek olan Brāhmaṅalar, Hint toplum yapısını oluşturan kast sınıfı üyeleri arasında gösterilmiştir:

8.1. Krallar: *Ajātaśatru*, *Triśaṅku*

8.2. Prenslar: *Jeta*, *Sudhana*

8.3. Kast Sistemi Üyeleri: *Brāhmaṇa* (Rahipler), *Kṣatriya* (Savaşçılar/Soylular), *Vaiśya* (Tüccarlar)

8.4. Marjinal Bir Dinî Grup: *Kāpālika*

Kitabın Budist şahsiyet ve varlıklara ait bölümlerinden sonra *Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* (s. 805-845), ardından *Sonuç* bölümü gelmektedir (s. 765-803). İsi, *Sonuç* bölümünde *Giriş* bölümünde ifade ettiği *Çalışmanın Araştırma Soruları*'nı cevaplamış, çalışmada ele aldığı dinî terimleri; *Birebir Çevirinin Ürünü Türkçe Dinî Terimler*, *Doğrudan Ödünçlemeye Dayalı Dinî Terimler* ve *Karma Yöntem: Birebir Çeviri ve Doğrudan Ödünçlemeye Dayalı Dinî Terimler* olmak üzere üç grupta tablo ile göstermiş; terimlerle ilgili istatistiksel veriler sunmuştur.

Karşılaştırmalı Budist Terimler bölümünde ise 2. 3. 4. 5. 6. 7 ve 8. bölümlerde açıklanan Uygurca terimlerin Sanskritçe, Pālice, Çince, Tibetçe, Moğolca, Soğdca, Toharca A ve Toharca B dillerindeki karşılıkları tablo şeklinde verilmiştir. (s. 847-978):

Eski Uygurca	Skr. → <i>mahā-saṃgha</i>
116 Uyg. ulug kuvrag	Pāli. → <i>mahāsangha</i>
	Çin. → <i>大會 dà huì, 大衆 dà zhòng</i>
	Tib. → [<i>*khor</i> , <i>*khor dag</i> , <i>*slob ma'i 'khor</i>] [<i>*khor</i> , <i>dge 'dun</i>]
	Mo. → [<i>*nököd</i>], [<i>*doyid</i> , <i>*gecumis</i>], [<i>*toyid</i>], [<i>*huvarag</i> , <i>*huvrag</i>], [<i>*bursan huvarag</i>], [<i>*sangā</i>], [<i>*huvarag</i>], [<i>*bursay</i>], [<i>*bursay huvarag</i>], [<i>*çigulugsad</i>], [<i>*bursay huvarag</i>], [<i>*bursay huvara-ud</i>]
	Sogd. →[<i>*pwrsnk</i>]
	Toch. A →[<i>*śāṅk</i>], [<i>*śāṅke</i>]
	Toch. B →[<i>*sāṅk</i>]
	Toch. A/B →(...)

Kitabın *Dizinler* bölümünde *Eski Uygurca Budist Terimler Dizini* ve *Moğolca Budist Terimler Dizini* bulunmaktadır (s. 979-1028). *Eski Uygurca Budist Terimler Dizini*'nde kitapta diğer dillerle karşılaştırılan Eski Uygurca terimler ve bu terimlerin türevleri sıralanmıştır. Bizce, kitapta esasen Uygurca terimler üzerinden açıklamalar yapıldığından 1. dizin yeterli olabilirdi.

Dizin'in hemen ardından *apokrif*, *Nirvāṇa*, *Stūpalar*, *saṃsāra* vb. terimlerin izahlarının bulunduğu *Açıklamalar* kısmı gelmektedir (s. 1029-1096). Bu bölüm, okuyucular için özet bilgilerin yer alması bakımından yararlı olsa da yazar bazen

esas bilgilerin dışına çıkmış ve ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Örneğin s. 1033'te vi numaralı açıklamada Moğol yazı dilinin gelişimi detaylıca işlenmiştir. Fakat yazarın, *Açıklamalar* bölümünün başında şu açıklaması geçer:

Çalışmanın bu başlığı, Budist Şahsiyet ve Varlıklar özelinde çalışma içerisinde yer alan bazı önemli dinî terimler üzerine görüşleri içermektedir. (s. 1029)

Söz konusu bölümün içeriğinde ise “bazı önemli dinî terimler” ifadesinin aksine *Moğolların Gizli Tarihi, Ana Moğolca, Fenghuang, Brāmī Yazısı* vb. din dışı konularda açıklamalar yapılmıştır. Bu sebeple, *Açıklamalar* bölümünün düzenlenmesi gerekmektedir.

Kitabın hacimli olması dolayısıyla yazarın gözünden kaçtığını düşündüğümüz bazı yazım yanlışları ve eksiklikler mevcuttur. Bu yazım yanlışlarına ve eksikliklere değinmenin, kitabın bir sonrası baskısı için yararlı olacağı kanaatindeyiz.

İlk olarak s. vii'deki *İçindekiler* bölümünde *Karşılaştırmalı Budist Terimler* ana başlığından sonra 1. *Eski Uygurca Budist Terimler Dizini*, 2. *Moğolca Budist Terimler Dizini* başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklardan önce *Dizinler* ana başlığının eklenmesi yerinde olacaktır.

S. xii'de son paragrafın 9-10. satırında *ön olana* yazılmıştır. Bu yazım, *ön plana* şeklinde düzeltilmelidir.

S. 18'de 2. paragrafın 5. satırında geçen *Koruyucu İlahların* ifadesi *Koruyucu İlahlar'ın* şeklinde düzeltilmelidir.

S. 58'de son paragrafın 3. satırındaki *Hamilton'ın, Hamilton'un* şeklinde düzeltilmelidir.

S. 152'de 2.3.2.7.1.3. *Maitreya* başlığının *Dilsel İnceleme* bölümünde *Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur Sanskritçe maitreya, maytré bodis(a)t(a)v karşılığına sahiptir* şeklindeki cümlede *Uygur* kelimesinden sonra “metinlerinde” ifadesi eklenmelidir.

S. 163'teki 2.3.2.7.2.1.1. *Ākāśagarbha'nın Diğer Adı: Gaganagañja* başlığının *Dilsel İnceleme* bölümünde *Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur metinlerinde gaganagañja* ifadesi, *gaganagançé bodis(a)t(a)v* terimine karşılık *gelmektedir* cümlesinde *gaganagañja* teriminden sonra “Sanskritçe” ifadesi eklenmelidir. Buna benzer bir eksiklik s. 173'te de bulunmaktadır: 2.3.2.7.3.2. *Hayagrīva* başlığına ait olan *Dilsel*

İnceleme bölümünde *Tibet Budizmi'ne dayalı Budist Uygur metinlerinde hayagrīva ifadesi, hayangirva ve hayanggriva atiguhya inyana t(e)ṅri karşılığındadır* cümlesinde, *metinlerinde* ifadesinden sonra bir “Sanskritçe” eklenmelidir.

S. 172'deki 2. paragrafın başında bir boşluk kalmıştır. Bu boşluk silinmelidir.

S. 180'deki 2. paragrafın 4. satırında yer alan ... *Putuoshan 普陀山 pǔ tuó shān (Potalaka) kıyılarındaki adalar görülebilmesi, Avalokiteśvara'nın Çinli Budistler için hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Keyworth, 2011: 528)* cümlesindeki *adalar* kelimesinin *adalarda* olarak düzeltilmesi daha isabetli olacaktır.

S. 245'te 3. paragraftaki cümlede *kaşip burhan* italik yazılmalıdır.

S. 346'da 5.1.4. *Lama* bölümündeki 5. satırda *guru*, terim olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple italik olarak yazılmalı ve ilk harfi büyük olmalıdır.

S. 380'de 5.3.9. *Gzon-nu-'bum* başlığına ait 2. cümlede geçen *Kendisinin bir Guru'nun olduğunu söyleyebiliriz* cümlesindeki *Guru'nun*, *Guru* olarak düzeltilmelidir.

S. 497'de 18. satırdaki kaynakça gösterimi (*Li 2014: 161*) olarak yazılmıştır. (*Li, 2014: 161*) şeklinde düzeltilmelidir.

Çalışmada DLT'ye atıf cilt numarası, yıl ve sayfa numarası bilgileri eklenerek yapılmıştır. Örneğin s. 498'de (DLT Cilt IV, 2013: 777) şeklinde gösterilmiştir. Fakat aynı sayfadaki bir diğer atıfta yıl belirtilmemiştir: (DLT Cilt III, 247, 248). Çalışmanın *Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* bölümüne bakıldığında ise:

DLT → Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) Cilt I-II-III (Birleştirilmiş Baskı). Besim Atalay (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

DLT → Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) Cilt IV. Besim Atalay (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (s. 813)

şeklinde söz konusu kaynağın yayımlandığı yıl bilgisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Hem metin içindeki atıflarda hem de *Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları* bölümüne yıl bilgisinin eklenmesi gerekmektedir.

S. 550'deki son paragrafın 4. satırında:

Yakup, Dişastvustik ifadenin Sanskritçe devakanyā, devakumārikā ve Çince 天女 tiān nǚ terimlerine denk geldiğini belirtip Dişastvustik metninde yer alan sekiz Tanrı Kızı'ndan (Uyg. sekiz [t(e)ṅri kızları] bahseder (2005: 120).

cümlesi yer almaktadır. Bu cümlelerin başındaki *Dişastvustik* yazımı, cümlelerin anlamını bozmaktadır; bu sebeple söz konusu ifade çıkarılmalıdır.

S. 573'te 6.2.15.1.13. *Ādarśa Rūpa* başlığının *Dilsel İnceleme* bölümündeki ilk cümlede *metnlerinde*, “metinlerinde” olarak düzeltilmelidir.

S. 599'da 6.2.19. *Vasudhārā* (*Vasundhara~Vasum̄dharā*) bölümünün ilk cümlesi; *Vasudhārā, bolluk ve cömert esenlik bahşedendir.* şeklinde yazılmıştır. Bu cümlelerin “*Vasudhārā, bolluk, cömertlik ve esenlik bahşedendir.*” şeklinde düzeltilmelidir.

Kaṭaḍākinī teriminin açıklandığı s. 670'te yer alan şu cümledeki *ifadesinin* “ifadenin” olarak düzeltilmelidir:

Terimle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, Röhrborn & Róna-Tas ifadesinin Tantrizm'de önemli rol oynayan bir doğaüstü varlık olduğunu belirtmektedir (2005: 296).

S.671 2. paragraftaki *kataṅkata mali* terimi, “kataṅkatamali” şeklinde bitişik olarak yazılabilir.

S. 768'de 16. satırdaki *tözünler kızı* terimi, çalışmanın genelindeki terimlerin yazılışında olduğu gibi *tözünler kızı* şeklinde italik olarak yazılmalıdır.

S. 1032'deki ilk paragrafın sonunda “(Nanzhao, 2011d: 386)” şeklinde gösterilen bir atıf bulunmaktadır. Fakat *Kaynakça* bölümünde böyle bir kaynak yer almamakta; 2011d ile yalnızca Sørensen'in çalışması mevcuttur. Bu sebeple söz konusu atıfın kaynağının tespit edilmesi gerekmektedir:

Sørensen, H. H. (2011d). Esoteric Buddhism In the Nanzhao and Dali Kingdoms (CA 800-1253). C. D. Orzech (Ed.), Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia içinde (ss. 379-392). Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24, Leiden: Brill. (s. 832)

S. 1063'te cvi numaralı *Tibet Budizminde*, “Tibet Budizmi'nde” olarak düzeltilmelidir.

S. 1077'de 2. paragrafın 4. satırındaki *Tan Hanedanlığı* ifadesi “Tang Hanedanlığı” olmalıdır.

S. 1089'da, *Açıklamalar* bölümündeki *Geyikler* maddesinin 2. satırında *boyanır* ifadesi bulunmaktadır. Bu ifadenin de silinmesi gerekmektedir.

Neticede, söz konusu kitap ile Eski Uygurcadaki Budist şahsiyet ve varlıklar hem toplu bir şekilde işlenmiş hem de kavramsal ve dilsel açıdan incelenmiştir.

Bu sebeple Dr. Hasan İsi'yi tebrik eder, eserin Eski Uygurca sahasına faydalı olmasını dileriz.

Kaynakça

Elverskog, J. (2022). *Budist Uygur Edebiyatı*. Çev. Ağca, M. & Uzunkaya, D. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ölmez, M. (1998). Tibet Buddhizmine Ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi. In Laut, J. P. & Ölmez, M. (Eds.), *Bahşı Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags* (pp. 261-293). İstanbul: Simurg Yayınları.

Yakup, A. (2009). *Alttürkische Handschriften. Teil 15: Die uigusirchen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung, Teil 3: Stabreimdichtungen, Kalendarisches, Bilder, unbestimmte Fragmente und Nachträge*. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften XIII/23. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Yakup, A. & Knüppel, M. (2007). *Alttürkische Handschriften. Teil 11: Die uigurischen Blockdrucke der Berliner Turfansammlung, Teil 1: Tantrische Texte*. Verzeichnis der Orientalischen Handschriften XIII/19. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.